

**SZABADPÉNZ
AZ ALVILÁGBÓL
MADARÁSZ ALADÁR**

Silvio Gesell:
A természetes gazdasági rend szabadföld és
szabadpénz révén
(Die natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland
und Freigeld)
Ford.: Síklaky István
Kétezeregy Kiadó, [Piliscsaba], 2004.
380 old., 3900 Ft

„Bûvös papír! Nem értem jól, mi az?”

(Goethe: Faust II. rész. Ford. Kálnoky László)

Silvio Gesell nevével először természetesen Keynes Általános elméletében találkoztam, amikor a Marx Károly Közgazdaságtudományi (ifjabb olvasóknak: a mai Corvinus) Egyetem másodéves elméleti szakos hallgatójaként reménytelenül küszködtem a számomra érthetetlen nyelvet beszélő „nagy polgári közgazdász” korszakfordító könyvével, amely 1965-ben, hosszú szünet után¹ első és sokáig egyetlen fecskéként jelent meg magyarul. Az első kulcsmondat így szólt: „A hatékony kereslet nagy rejtvénye [...] eltűnt a közgazdasági irodalomból [...] csak lopva, a felszín alatt élhetett tovább Karl Marx, Silvio Gesell vagy Douglas őrnagy alvilágában.” A második pedig még rátett egy lapáttal: „Azt hiszem, a jövő többet fog tanulni Gesell, mint Marx szellemétől.”² Ezt legalább megértettem – ez a Keynes nem átalította a Gazdasági-filozófiai kéziratok és A tőke zseniális szerzőjét valami futóbolond társaságában az elmélettörténeti pokol valamelyik bugyrába száműzni, s ezt még tetézte azzal, hogy e „méltatlanul félvállról kezelt prófétát” Marx (!!!) fölé helyezte.³ Akkortájt a marxizmus reneszánszáról csiviteltek a verebek és a kékharisnyák a Dimitrov téren és a Pesti Barnabás utcában, egy nemzedék kezdte beleélni magát a hitbe: neki kell megforgatni a világot Párizsban, Prágában, Budapesten és Berkeley-ben. 1968 nemzedéke. Ugyan mi dolgunk van nekünk ilyesfajta képtelenségekkel? Keynes pénzelméletét sem tudtam megemésztetni, s a magyar kiadásban a Gesellt is tárgyaló 23. fejezetet en bloc szelíden leminősítő⁴ (véltően Andorka Rudolf tollából származó) szerkesztői lábjegyzet fel is mentett ama fáradság alól, hogy Gesell kamatlábelméletére is vesztegessen az időmet: „Keynes itt előadott gondolatai ellenére Silvio Gesellt [sic!] és Douglas őrnagyot ma sem tekintik »komoly« közgazdásznak...” Egykori világlátásomnak azt ugyan Gesell javára kellett volna írnia, hogy részt vett a „szabadságos halottak” müncheni farsangján, 1919-ben öt napig az első, anarchista-liberális Bajor Tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosa volt (Gustav Landauer hívta meg, akit a bukás után a börtönben meggyilkoltak, míg Gesellt a bíróság fel-

□ A tanulmány megírásához felhasználtam az OTKA T046870 jelű programjának támogatását.

1 □ Jan Tinbergen Ökonometria c. művét 1957-ben adta ki a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, vélhetően még 1956 „hagyatékeként”.

2 □ John Maynard Keynes: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1965. 52. és 380. old.

3 □ Fogalmam sem volt róla, hogy ezt már Schumpeter is felrótta Keynesnek a General Theoryról írt recenziójában: „Nem vagyok marxista. De eléggé tudom értékelni Marx nagyságát ahhoz, hogy sértőnek lássam őt Gesell-lel és Douglas ôrnaggyal egy osztályba soroltan.” J. A. Schumpeter: Journal of the American Statistical Association 31 (1936), 196. szám, 792. old.

4 □ A tanítványok reakciója a kézirat olvasásakor jóval élesebb volt: Roy Harrod úgy vélte, hogy amit Keynes a józan ész évszázados hagyományához való visszatérésként értelmez, az valójában „a gazdasági rendszer egészének reménytelenül zavaros felfogására épül”. Keynes erről úgy számolt be egy másik tanítványának, hogy Harrod szerint a fejezet érvelése tendenciózus kísérlet „hülyeségek dicsőítésére”. Lásd Roy F. Harrod levelét Keyneshez 1935. augusztus 30-án és Keynes levelét Joan Robinsonhoz 1935. szeptember 3-án. In: The Collected Writings of J. M. Keynes. Ed. by Donald Moggridge. Royal Economic Society, XIII. köt. (The General Theory and After. Part I.) Macmillan, London, 1973. 555. és 650. old.

5 □ Irving Fisher az ezüstérmék középkori újraverésének példájához hasonlította Gesell javaslatát a lebélyegzett pénz bevezetésére, és úgy vélte: „vagyunk néhányan, akik azt hisszük [...] ez több volna, mint időleges kiegészítő csereeszköz a jelen szükséghelyzetben. Úgy hisszük, ha a mennyiségét és a lebélyegzés periódusait a különböző feltételeknek megfelelően szabályoznák, ez szabályozná a legjobban a pénz forgási sebességét, ami az árszínvonal stabilizálásának legzavaróbb tényezője.” I. Fisher: Stamp Scrip. Adelphi, New York, 1933. 67. old.

6 □ J. A. Schumpeter: History of Economic Analysis. Allen, London, 1954. 802. old.

7 □ Lásd például G. Senft: Piacgazdaság kapitalizmus nélkül. In: Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig. Kossuth, Bp., 1997. 153–157. old. Ez a kiadvány Gesellt a „Kritikusok” csoportban tárgyalja, Marx, Veblen és Myrdal társaságában.

8 □ Lásd mindazonáltal Darity tanulmányát, amely úgy véli, hogy Keynest éppúgy befolyásolta Gesell politikai filozófiája, mint ahogy azt Marx „mutatta ki” Smith és a fiziokraták esetében. William Darity: Keynes’ Political Philosophy: the

Gesell Connection. Eastern Economic Journal 21 (1995), 1. szám, 27–41. old.

9 □ George Garvy: Keynes and the Economic Activists of Pre-Hitler Germany. Journal of Political Economy 83 (1975), 2. szám, 391–405. old. Idézet: 392. old.

10 □ J. M. Keynes levele R. Harrodhoz 1932. december 30-án.

mentette a hazaárulás vádja alól), de annyit már akkor is tudtam, ha máshonnan nem, hát Sinkó Ervin Optimisták című regényéből, hogy mennyi kiforratlan, zavaros gondolat kavargott 1919 forradalomcsinálóinak fejében. Bár az élet úgy alakult, hogy néhány évvel később behatóan kellett foglalkoznom a szóban forgó, a közgazdaságtan történetének kánonját saját művéhez újraszabó Keynes-fejezettel (tanulmányt is írtam az egyik ott tárgyalt kérdéskörrel, a merkantilizmus fogalomtörténetéről, benne Heckscher és Keynes vitájáról), de Gesell műve egészen találgatásig nem akadt a kezembe. Ekkor az egyik könyvesbolt polcán rábukkantam A természetes gazdasági rend szabadság és szabadság révén című kötetre, amely a Kétezerégy Kiadónál jelent meg Síklaky István fordításában és a kiadó által jegyzett előszóval. Nem vettem meg azonnal, de érdekelni kezdett a dolog, és – korunk kutatási módszertanát követve – bökláztam kicsit a világhálón, s egy egyetemi szakkollégium anyagai között meg is találtam Gesell magyar e-kiadását. Ehhez Síklaky két szöveget is csatolt: az első egy utószó, a második egy ismertetés, s mint később kiderült, egyik sem azonos a nyomtatott kötetben szereplő előszóval. Az elsőből megtudtam: a jelenlegi gazdasági-társadalmi formáció világválságának – amit csak azok nem vesznek észre, „akik azt látják, hogy kapnak árut a boltokban, és mennek a villamosok, de nem figyelnek a tendenciákra” – legfontosabb mozgatója a kamatos kamat, s belőle „közvetlenül levezethető e társadalmi formáció két fő katasztrófátendenciája”, nevezetesen a gazdagság és a szegénység növekvő polarizálódása, illetve a pozitív kamatláb által kikényszerített környezetfáradó GDP-növekedés. A „kamatmentes piacgazdaság elmélete”, Gesell „természetes gazdasági rendje megadja a kulcsot a világválság megoldásához”, s reá „olyan program építhető, amely megfelel mind a szociális igazságosság, mind a természettel való harmónia követelményeinek”. Nos, ez a magamfajta többé-kevésbé ha-

gyományos közgazdász számára aligha meggyőző kedvcsináló, inkább Gesell kortársai, a viktoriánus századvég utópikus gazdasági regényei, William Morris, Theodor Hertzka, Edward Bellamy és társaik, a „sehonnai szakácskönyvek” világát idézi, de hát Keynes és hozzá még az ortodox mennyiségi pénzelmélet nagy amerikai újjáélesztője, Irving Fisher, aki szintén méltatta Gesell művét⁵... lássuk a medvét! Az első meglepetés: noha Keynes ítélete nem mindig megbízható iránytű, Gesellt illetően többé-kevésbé igaza van. Az autodidakta közgazda könyvében viszonylag kevés a prófétai lángolás és átkozódás, pedig a korabeli német hivatalos tudomány korifeusai is használták a katedrát szenvedélytől fűtött politikai agitációra (mint például Adolph Wagner, a pénzügytan akkori elsőszámú tekintélye⁶). A kalandos életű német-argentin kereskedő, aki jól illenék a Jókai-hősök galériájába (német feldolgozások Karl Mayt és Old Shatterhandet szokták emlegetni vele kapcsolatban),⁷ kereskedelmi alkalmazott volt Németországban, üzleti levelező Spanyolországban, majd biztosítótársaságot alapított Argentínában a XIX. század végén, s egy ottani gazdasági válság nyomán kezdett foglalkozni a pénz reformjával mint a szociális államhoz vezető út legfontosabb feltételével (első írásának címe: Die Reformation im Münzwesen als Brücke zum sozialen Staat). Később hazatért Európába, először Svájcban telepedett le, ahol földet vásárolt, autodidaktaként tanulmányozta a közgazdaságtant, tanulmányokat írt és folyóiratot alapított, majd Németországban élt, de hosszabb időszakokra visszalátogatott Argentínába. 1916-ban jelentette meg főművét, amely életében még öt további kiadást ért meg.

A PÉNZJOBBÍTÓK: A SZABADPÉNZ PRÓFÉTÁJA ÉS TILTON BÁRÓJA

Gesell kétségkívül Keynesnek köszönheti szerény, de maradandó hírnevét, helyét a közgazdasági eretnekek panteonjában. Ha az angol közgazdászok közül elsőként főrenddé emelt Keynes nem emlékezett volna meg „a méltatlanul félvállról kezelt prófétáról” a XX. századi közgazdaságtan legnagyobb hatású művében, akkor Gesell ma a szakmai közvélemény számára valószínűleg éppúgy ismeretlen lenne, mint a

korabeli többi „pénzjobbító”, ahogy Haber nevezte őket: Feder, Hubricht, Oppermann, Otto stb. Igazán különössé pedig az teszi Gesell méltatását, hogy Keynes ritkán volt olyan megértő és nagyvonalú kollégái, mondjuk Hayek vagy Pigou nézetei iránt, mint amilyen itt egy outsiderrel szemben.

Gesell és Keynes kapcsolata – annak ellenére, hogy a keynesi forradalom előfutárainak kutatása siker-ágazat a hatvanas évek táján a közgazdaságtan-történetben – ma sem teljesen tisztázott, a továbbiak is csupán néhány elemet tesznek hozzá a még mindig hiányos kirakójátékhoz.⁸ Tény, hogy Keynes kiadott levelezésében nem fordul elő Gesell neve, bár lehet, hogy ez csupán a szerkesztők döntése, akik egyebek között kihagyták „a megszámlálhatatlan levelet, amelyet Keynes monetáris eretnekektől kapott”. Volt, aki hajlott arra a véleményre, hogy mivel Keynes „Gesellt kivéve mindazon francia, német és orosz szerzőket, akiket a General Theory megemlít, másodlagos forrásból – Heckscher és Mitchell nyomán – idézi, és nem foglalkozik velük részletesen”,⁹ valószínűleg itt is G. D. H. Cole (szerk.) *What Everybody Wants To Know about Money* című, 1933-ban megjelent könyvét használta. Ebben a baloldali, fábiánus közgazdászok cikkeiből összeállt kötetben H.T. N. Gaitskell, a későbbi pénzügyminiszter és munkáspárti vezér írt egy fejezetet „négy monetáris eretnekről”, közöttük Douglas ōrnagyról és Silvio Gesellről. Keynes bizonyíthatóan tudott erről a kiadványról, mert egyik levelében azt tanácsolta Roy Harrodnak, hogy fogadja el Cole felkérését, és írjon az említett kötetbe.¹⁰

Ezzel szemben Gesell követői már 1923-ban úgy számoltak be Keynes, „az egyik legismertebb angol közgazdász” egyik írásáról, hogy az a pénz reformját sürgeti, és közel áll a szabadpénz-mozgalom álláspontjához. 1924-ben pedig orgánumuk költeményt jelentetett meg Keynes új könyve, *A Tract on Monetary Reform* tiszteletére.¹¹ Keynes könyvtárában megvolt Gesell könyvének 1929-es, Németországban megjelent angol nyelvű kiadása. (Elvben akár korábban is kezébe kerülhetett volna a szabadpénz apostolának valamelyik műve, hiszen Gesell első angol fordítása 1920-ban napvilágot látott a texasi San Antonio-ban, Keynes pedig azt írta az idézett fejezetben: „Tisztelői a háborút követő években valósággal bombáztak engem könyvei példányaival [...] a mozgalom

irodalmát a texasbeli San Antonióból küldik szét.” (l. m. 378. old.)

Keynes azonban nemcsak a hívektől szerezhette tudomást már az 1920-as években Gesell működéséről. Sajátos módon ebben az összefüggésben többnyire elkerülte az irodalom figyelmét a Treatise on Money 31. fejezete, amely szintén foglalkozik „az eretnekek és holdkórosok¹² seregével, akiknek száma és lelkesedése egyaránt rendkívüli”.¹³ A pénzügyi reformról szóló értekezése és az aranystandard visszaállításának ellenzése nyomán az eretnekek Keynesben „rokonszenvező lélekre” véltek találni, s meg is indult hozzá a világ minden sarkából a könyvek, pamfletek, cikkek és levelek áradata, amelyek lényegében ugyanazt az érvelést fejtették ki. Keynes áttekintése nem említi neveket, csupán egyetlen forrásra hivatkozik: „A pénzzel foglalkozó kortárs német nyelvű holdkóros szerzők áttekintése megtalálható Haber: Untersuchungen über Irrtümer moderner Geldverbesserer (1926)”¹⁴ című munkájában (az én kiemelésem – M. A.). Haber az első helyen tárgyalta Gesell nézeteit, s bár Keynes saját bevallása szerint „németül igazából csak azt értette meg, amit már tudott”,¹⁵ a két szöveg összevetése azt mutatja, hogy a Treatise szerzője nemcsak idézte Haber disszertációját, hanem bele is nézett, Haber pedig figyelemmel kísérté Keynes írásait és a Handwörterbuch der Staatswissenschaften „Geldreformer” szócikkében, amely egy évvel disszertációja után jelent meg, ismertette a Tract gondolatmenetét. Keynes szerint a monetáris eretnek „becsületes gondolkodó, aki mer ragaszkodni következtetéseihez, akkor is, ha azok meglepőek, mindaddig, amíg a hozzá vezető gondolatmenetet saját logikája nem cáfolja”. Szinte minden monetáris eretnek azt kívánja elérni, hogy a hitelteremtés elegendő legyen a működő tőke és a munka teljes foglalkoztatásához, amit szerintük csak a bankárok akadályoznak meg azért, hogy a hitelkínálat szűkítése révén profitra tegyenek szert. A monetáris reform azt jelenti, hogy a hitelteremtésnek a működő tőke valódi szükségleteihez kell alkalmazkodnia, s ha ezt teszi, nincs inflációs veszély, s az adminisztratív költségeken kívül a hitelnek nem lesz költsége sem. „Nem múlik el hét, de talán nap vagy óra sem anélkül, hogy az emberiség valamelyik jóakarója ne látná meg a fényt – itt van

Utópia kulcsa.” Noha a bankárok hagyományos válasza erre az, hogy a hitelteremtés mértéke a banki tartalékok függvénye, ez a válasz egyáltalán nem meggyőző (singularly unconvincing), és az eretnek blöffnek is tartja. A két oldalt összehétkítendő, Keynes a Treatise alapegyenleteire hivatkozik, mondván, hogy az egyensúlyt lehetővé tevő hitelteremtés számos körülménytől függő, bonyolult kérdés, de megválaszolható; ismérve pedig a kibocsátás árszínvonalának stabilitása vagy instabilitása. Mivel az eretnek reformerek nem veszik figyelembe, hogy a pótlólagos beruházás többlet-vásárlóerőt hoz létre anélkül, hogy egyidejűleg többletfogyasztási jószág is rendelkezésre állna, „tévedésük abban áll, hogy nem engedik meg a profit-infláció lehetőségét”.

Haber a pénzjobbítókat két csoportra osztja: az egyikbe tartoznak azok, akik – mint Fisher, Keynes stb. – a pénz vásárlóerejét akarják stabilizálni, és a válságokat, konjunktúraingadozásokat kiküszöbölni; a másik pedig alapvetően társadalmi célokat követ, mint amilyen például „a társadalmi termék másfajta elosztása, a teljes munkahozadékhhoz való jog érvényesítése, a munka nélkül szerzett jövedelmek megszüntetése”. Haber (aki bár fenntartásokkal, az ortodox mennyiségi elmélet híve) kevesebb megértést mutat a reformerek iránt – tekintve, hogy azok a pénz reformját csupán eszköznek tekintik a cél eléréséhez, ezért nem tanulmányozzák kellő elmélyedéssel a gazdasági összefüggéseket, és „részben egészen egyszerű logikai hibákból, részben viszont az összefüggések végtelenül összekuszált elképzeléséből olyan követel-

11 □ Lásd: G. Fodor: From the Manchester Guardian Reconstruction Supplements to A Tract on Monetary Reform: the early development of Keynes's thought. Contributions to Political Economy (1990), 83–97. old.

12 □ A crank Erdős Péter fordításában: „ficamodott agyú ember” (378. old.).

13 □ John Maynard Keynes: A Treatise on Money. Macmillan, London, 1930. II. köt. 216. old.

14 □ Uo. lábjegyzet.

15 □ I. m. I. köt. 199. old.

16 □ Franz Haber: Geldreformer. Lásd L. Elster, A. Weber, F. Wieser (Hrsg.): Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Fischer, Jena, 1927. IV. köt. 762–763. old.

17 □ Adolph Löwe: Wie ist Konjunkturtheorie überhaupt möglich? *Weltwirtschaftliches Archiv* 24 (1926), 165–197. old.

18 □ Haber: i. m. 767. old.

19 □ Franz Haber: Untersuchungen über Irrtümer moderner Geldverbesserer. Fischer. Jena, 1926, 56. old.

20 □ „A Buenos Aires tartomány által 1869-ben kiadott papírpénz” volt Gesell tudomása szerint az első, amelynek felirata „a pénz-levelet önmagában (tehát a cetlit, a négyszögletes papírdarabkát) pénzzé nyilvánította, és amelyen a birtokosnak semmilyen beváltást nem ígértek”. Noha nem tudta kideríteni, hogy a bankjegy felirata „helyes felismerés következménye, vagy egyszerűen zavarodottságból ered”, a továbbiakban nem foglalkozott argentinai élményeivel.

21 □ Lásd erről: Michael Bordo, Bordo Eichengreen: Is Our Current Economic Environment Unusually Crisis Prone? Reserve Bank of Australia Annual Conference Volume 1999–03.; H. S. Ferns: The Baring Crisis Revisited. *Journal of Latin American Studies* 24 (1992), 2. szám, 241–273. old.; A. G. Ford: Argentina and the Baring Crisis of 1890. *Oxford Economic Papers* 8 (1956), 2. szám, 127–150. old.; Carlos Marichal: A Century of Debt Crises in Latin America: from Independence to the Great Depression. Princeton University Press, Princeton, 1989.

22 □ W. H. Bishop: The Argentine Crisis. *Economic Journal* 1 (1891), 3. szám, 535. old.

23 □ Marichal: i. m. 140. old. Page 4

ményeket írnak elő a pénz átalakításához, amelyek önmagukban nézve egyáltalán nem értelmezhetők”.¹⁶ Az árszínvonal stabilizálását illetően viszont azért szkeptikus – a korabeli német ciklusirodalom más képviselőihez, így Adolph Löwéhez hasonlóan¹⁷ –, mert úgy véli, hogy „a konjunktúra nem a pénz, hanem a tőke jelensége [...] szervesen következik a gazdaság folyamatából [...] a cseregazdaság mozgóerőinek tipikus tünete”. A kereslet és a kínálat alkalmazkodása a konjunktúra során az árak ingadozásán keresztül valósul meg, beleértve a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek közötti aránytalanságokat is. A konjunktúraingadozás mérséklését célul lehet tűzni, de a pénzpolitika eszközével megakadályozni annyit jelentene, mint láncra verni a gazdaság hajtóerőit. „A tőkés gazdaságban immanens dinamikus erők uralkodnak, és ezért nem stabil az árszínvonal.”¹⁸ Gesell pénzfelfogását Haber marxista érvekkel is támadja: szerinte Gesell nézőpontja az egyéni kereskedőé, aki a gazdasági körforgást az áruk kereske-

delmére egyszerűsíti le, s ezért a pénzt a piac uralkodójának tartja, holott az csupán egy mozgató eszköz. 19 Ami pedig a pénz forgási sebességének növekedésétől várt termelésnövekedést illeti, Haber szerint azért kétséges, mert ezt csupán a termelékenység növekedése biztosíthatja, különben csak az árak nőnek (vagyis a mennyiségi pénzelmélet alapegyenletének megfelelően Haber is feltételezi az erőforrások teljes foglalkoztatását).

AZ ARGENTIN VÁLSÁG

Bár Gesell korai írásait nem ismerem, a TGR pedig csak egyetlen helyen utal az argentin tapasztalatokra (159. old.),²⁰ mégis hasznos néhány mondatban összefoglalni a „boldog békeidők” elfelejtett válságainak néhány jellemzőjét. Az 1890-es argentin pénzügyi krach – Gesell első röpiratának kiindulópontja – a feltörekvő piacok egyik első jellegzetes válságaként szerepel a modern szakirodalomban. A XIX. századi latin-amerikai krízisek harmadik hullámát az elsősorban brit kölcsöntőke masszív beáramlása előzte meg, amely Argentína és Uruguay belső fejlődését (vasútépítés, városi ivóvízellátás és csatornázás, termőföldek feljavítása stb.) finanszírozta. 1885 és 1890 között a külföldi tőkeberuházás összege Argentínában 150 millió fontról 400 millióra nőtt. A kölcsönök zömét a kormány és a vállalatok fix kamat mellett vették föl, gyakran biztosíték nélkül, és a törlesztés aranyban történt, a mezőgazdaság jelzálogkölcsöneit viszont lehetett papírpesóban is törleszteni. Az ingatlanárak az égbe szöktek, amikor a helyi és a tartományi bankok a törvény szabta határon túl is bocsátottak ki bankjegyeket. A gyorsan növekvő kölcsönök adósságszolgálatának teljesítésével az argentin export csak addig tarthatott lépést, amíg a tőkebeáramlás folyamatos volt, vagyis az új hitelek ből fedezni lehetett a régiak törlesztését, mivel a kormányzat bevételei természetesen nem aranyban vagy fontban folytak be. Amikor ez megváltozott, az export egyedül nem nyújtott fedezetet a szükséges importra és az adósságszolgálatra, amit csak súlyosbított részint az argentin export világpiaci áresése, részint az ingatlanbuborék kipukkanása, a földárak 50 százalékos csökkenése. Ez pénzügyi krachot eredményezett, a Banca

de la Nacion felfüggesztette az argentin államkötvények törlesztését, a kormány megbukott. A portfóliójának háromnegyedét Argentínában és Uruguayban befektető patinás londoni Baring bankház a csőd szélére került, s csak a Bank of England és Lord Rothschild által szervezett mentőakciónak köszönhetően élte túl a válságot (még száz évig, mígnem egy hongkongi brókernak, Nick Leesonnak sikerül végérvényesen csődbe vinnie 1996-ban). Az argentin peso értéke a font sterlinggel szemben két év alatt egyharmadára esett, és a megnövekedett kölcsönkockázat negatív hatásai még az ausztrál és az új-zélandi piacra is „begyűrűztek”, mert a bankválságok az aranystandard rendszerben (is) gyorsan tovaterjedtek.²¹ 1880-ban argentin monetáris politikáról nehéz volt beszélni. Nem létezett egységes nemzeti valuta, a korábban nemzeti és helyi bankok által kibocsátott és leértékelődött különböző bankjegyek együtt forogtak mindenféle külföldi érmével. A nemzeti vagy tartományi kormányok felhatalmazása alapján egymást követően kibocsátott papírpénzek és az arannyal szembeni leértékelődésük zűrzavara már akkor is hosszú múltra tekinthetett vissza. Ennek kívánt 1881-ben a kormány véget vetni, amikor új arany-, ezüst- és papírpénz kibocsátásra került sor, biztosítva a papírpénz névértékben aranyra válthatóságát, vagyis bevezették az aranystandardot, ami 1883 végére meg is valósult. A siker azonban rövid életűnek bizonyult, valódi központi bank nélkül a bankrendszer továbbra is csökevényes maradt, az arany árszíja emelkedni kezdett, és fel kellett függeszteni a peso névértéken történő beváltását. Az egykorú beszámoló a banktörvényt hibáztatta: „a legnagyobb monetáris zavar előtt a szabad banki tevékenységről szóló törvény nyitotta meg az utat [...], amely az 1886-ban 10 százalékos aranyárszót 100 százalék fölé vitte.”²² E hosszúra nyúlt gazdaságtörténeti áttekintést konklúzió helyett egy – a magyar olvasónak ismerősen hangzó – anekdotával zárom: egy korabeli beszámoló szerint Máximo Paz, aki 1886 és 1890 között volt Buenos Aires tartomány kormányzója, naponta magához kérte a tartományi bank igazgatóját, és átadta neki azon személyek listáját, akiket a következő napon pénzügyi szívésségben kellett részesíteni.²³

A PÉNZ MINT „A NÉPGAZDASÁG FUTBALL-LABDÁJA”

Az argentin válságból Gesell már 1891-ben azt a tanulságot vonta le, hogy „a pénz jelenlegi formája mellett a legkisebb riadalom is elég, hogy a pénz kivonuljon a forgalomból. Következésképp az áruk cseréje bármely pillanatban megakadhat; az állam által szervezett forgalom legfontosabb eszköze bármely pillanatban megtagadhatja, hogy szolgálatban maradjon.” Ezért a pénzt államosítani kellene, és a vasutak mintájára működtetni, vagyis a pénz tegye lehetővé az áruk cseréjét, használói pedig fizessék meg ezt a szolgáltatást. Technikailag ezt először a „rozsdásodó bankjegyek” segítségével kívánta elérni: a szabadpénz értéke ugyanúgy csökkenne az idő múltával, mint a közönséges áruké, azzal a különbséggel, hogy a bankjegy értékcsökkenését a kibocsátáskor rányomtatott táblázat mutatná. A pénzforgás meggyorsítása azonban csak az első lépcső a kamat megszüntetéséhez, ami maga is csak eszköz a szabad társadalom megteremtéséhez.

Gesell az argentinai tapasztalatok nyomán szocialista, de a marxista változattól jócskán eltérő következtetésekre jutott: az emberi munka kizsákmányolását nem a termelőeszközök magántulajdonára vezette vissza, hanem a pénzrendszer szerkezetében rejlő hibákra. Szerinte Marx, aki „a tőkét – jó paraszt módjára – dologi jószágnak tekinti” tévúton járt, Proudhon ellenben piaci viszonyoknak fogta fel, s így felfedezte „a tőke valódi természetét”, továbbá azt is, hogy a pénz „olyan őrszem, aki a piac bejáratánál áll azzal a paranccsal, hogy senkit se engedjen keresztül”. A „cserebank”, Proudhon megoldása az áruk és a pénz egyenjogúsítására azonban kudarcot vallott. Gesell szerint azért, mert „figyelmen kívül hagyta, hogy a pénz nemcsak csereeszköz, hanem a megtakarítás eszköze is”, és a takarékoskodók soha, semmilyen körülmények között nem fogják a fogyasztási javakat a pénzzel azonos értékűnek tekinteni. Gesell javaslata ellentétes logikát követett: a pénzt kell lefokozni, hogy „az árukhoz hasonlóan rozsdásodjék, romoljon, rothadjon, rágják szét, betegedjen meg, szökjön el, és ha elpusztult, akkor tulajdonosa fizesse meg még a sintér bérét is”. „Akárcsak az antik filozófus,

Arisztotelész, Gesell is felismerte a pénz ellentmondásos kettős szerepét, hiszen mint csereeszköz egyrészt a piacot szolgálja, egyidejűleg azonban uralkodik is felette mint a hatalom eszköze” – írja tanulmányában Werner Onken, Gesell 18 kötetbe gyűjtött műveinek kiadója.²⁴ Valóban, Gesell lényegesen messzebbre ment, mint a „monetáris eretnokség” többi egykorú képviselője: nem elégedett meg azzal, hogy a válságok miatt kétségbe vonja a pénzrendszer automatikus alkalmazkodását biztosító mechanizmus működését vagy létezését, hanem meg is akarta fosztani a pénzt különleges és természetellenes hatalmától. Noha csak Proudhonra hivatkozott,²⁵ kiindulópontja vélhetőleg a boldog békeidők műveltségében még mozgósítható hagyomány: az Arisztotelésztől származó megkülönböztetés a természetes vagyonszerzés körébe sorolt csere és a természetellenes pénzkeresés között. Az egyik a természettől van, a másik nem, mivel a pénz megszerzése határtalan vagyongyűjtés céljából „a pénzt nem arra használja, amire az eredetileg rendeltetett. Az a cserekereskedés céljaira keletkezett, s lám, az uzsora mégis őt magát szaporítja. Innen ered az uzsora görög neve is, ami azt jelenti hogy »magzat«, a megszületett kicsinyek rendszeren hasonlítanak az őket létrehozó lényekhez, márpedig az uzsora mi egyéb, mint mikor a pénz megfiadzik. Valóban elmondhatjuk, hogy ez a gazdálkodási mód valamennyi közt a legtermészetelenebb.” (362–369. old.)²⁶ Nincs itt terünk akár csak vázlatosan is bemutatni a kamatra vonatkozó felfogások alakulását, csupán arra utalhatunk, hogy Gesell, bár autodidakta volt, ismerte történetüket, hiszen a korabeli közgazdaságtan más fontos pénzelméleti munkái között nemcsak hivatkozott az osztrák Böhm-Bawerk először 1884-ben megjelent *Geschichte und Kritik der Kapitalzins-theorien* című „kitűnő művére”, hanem ennek nyomán foglalta is össze a kamatelméleteket. A kapcsolat kétirányú, ám aszimmetrikus volt: Böhm-Bawerk könyve 1914-es kiadásában csupán egyetlen, bár majdnem féloldalas körmondattal söpörte le a szabadpénz szószólóját, leszögezve, hogy nem hajlandó részletesebben foglalkozni „ama naiv kizsákmányolási elmélettel, [...] amely már Hume óta egyszer s mindenkorra jogosan hitelét veszítette”.²⁷ Ez azonban Gesellt nyilvánvalóan nem zavarta abban, hogy a proletariátus létrejöttét és a ki-

zsákmányolást „a hagyományos pénz törvényszerűen létrejövô kísérôjelenségeként” vezesse le. Nem úgy, mint a munka, a javak és szolgáltatások esetében, a hagyományos pénzt birtokosa visszatarthatja a piaci körforgástól anélkül, hogy emiatt kárt szenvedne. Sôt a pénz birtokosa nemcsak megszakíthatja kereslet és kínálat, megtakarítás és befektetés körforgását, hanem kamat formájában jutalmat tud kikényszeríteni magának, ha visszajuttatja a pénzt a reálgazdaság körforgásába, vagyis engedi, hogy arra használják, amire való. A pénznek perpetuum mobileként kell működnie az igazságos és gyarapodó gazdaságban, s anyaga, aranyfedezete ebből a szempontból éppoly közömbös, mint ahogy a futballistákat sem érdekli a labdához felhasznált bőr. „Ha a labda megfogható és

24 □ Werner Onken: The Political Economy of Silvio Gesell. American Journal of Economics and Sociology 59 (1998), 4. szám, 610–611. old.

25 □ Proudhon és Gesell kapcsolatáról lásd G. G. Preparata, J. E. Elliot: Free Economics. International Journal of Social Economics 31 (2004), 10. szám, 923–954. old.

26 □ Arisztotelész: Politika. Ford. Szabó Miklós. Gondolat, Bp., 1969. 1258b, 100. old.

27 □ Eugen von Böhm-Bawerk: Geschichte und Kritik der Kapitalzins-theorien. Gustav Fischer, Jena, 19213. 463. old.

28 □ Ludwig von Mises: The Theory of Money and Credit. Yale University Press, New Haven, 1953. 61. old. Lásd még H-J. Stadermann: Die Geldtheorie an der Schwelle zum 20. Jahrhundert, aki szerint Németországban a XIX. század végén a statikus és a dinamikus pénzelmélet formájában visszatért az Arisztotelésztől kiinduló két pénzelméleti hagyomány: a nemesfém nélkülözhetetlenségét valló metallista, és a pénz törvény által biztosított képviselési értékét hirdető nominalista álláspont. Lásd: J. Bachhaus, N. J. Stadermann (hg.): Georg Simmels Philosophie des Geldes. Metropolis, Marburg, 2000.

29 □ Onken: uo.

30 □ Keynes Általános elméletének magyar fordításában a 382. oldalon „havi egy ezrelékről és évi 5,4%-os inflációról” lehet olvasni, ami nyilvánvaló képtelenség. Az angol eredetiben heti egy ezrelék és évi 5,2% szerepel.

látható, kezdôdhet a mérközés. És többről a pénz esetében sincs szó. Van pénzünk vagy nincs; az állandó, szüntelen harc a megszerzéséért folyik [...], aki szereti a rövid fogalmi meghatározásokat, talán örö-

mét leli abban, ha azt mondom: A pénz a népgazdaság futball-labdája.” (161. old.) Gesell érvelésének egyik meghatározó vonulata mai olvasatban redundánsnak tűnhet; de a XIX. század végén még egyáltalán nem elcsépeelt igazságot bizonygatott, aki azt állította, hogy a csereeszköz-funkció nem áll semmiféle vonatkozásban a pénz anyagi mibenlétével. Mises 1912-ben jelen időben beszélt az érték ama naiv és zavaros elképzeléséről, amely a nemesfémekben valami „belsőleg” értékest lát, a papír anyagú hitelpénzben viszont szükségképpen visszásságot.²⁸

Már a körforgás megszakításának a lehetősége is elég ahhoz, hogy a társadalmi szervezet gazdasági anyagcseréje csak akkor működjék, ha a pénzt először is kamattal csalogatják elő. A tőke hozadéka fontosabb az átfogóbb gazdasági szempontoknál, a termelést nem az emberek valódi szükségletei, hanem a pénz kamatozása szabja meg. A pozitív kamatláb megzavarja nyereségnek és veszteségnek a piacok decentralizált önszabályozása szempontjából alapvető fontosságú egyensúlyát. Gesell szerint ez betegséget vált ki a társadalom szervezetében: a nem semleges, kamatozó pénz a jövedelmeket igazságtalanul, a termelékenységi különbségektől függetlenül osztja el, ami a pénz és a javak koncentrációjába és így a monopolista struktúrák uralmába torkollik. Mivel birtokosai dönthetik el, hogy a pénz mozogjon-e vagy álljon, ezért az nem tud csak úgy „magától” áramlani a társadalom szervezetében, mint a vér az emberi testben. A társadalom ezért képtelen ellenőrizni a pénz körforgását és kínálatának helyes adagolását; elkerülhetetlenné válik az árszint deflációs és inflációs ingadozása. A konjunktúra hullámozása során gazdasági stagnálás és munkanélküliség lép fel, ha – a csökkenő kamatláb miatt – a majdani kifizetődőbb befektetések reményében jelentősebb pénzösszegeket vonnak ki a piacról.²⁹

ROBINSON ÉS AZ ŐSKAMAT

Gesell pénzelmélete meg kívánja szabadítani a pénzt a kamattól, hogy biztosíthassa fogyasztás, termelés és hitel dinamikáját, a forgalom felgyorsítását. A pénzelmélet kemény magja a kamat magyarázata, ami pénzkamat és reálkamat megkülönböztetésén nyugszik. Ez

a gondolat az iskolázott olvasót Knut Wicksellre, a mennyiségi pénzelmélet aranykorának (1871–1920) legkiemelkedőbb teoretikusára emlékeztetheti. Ami talán nem véletlen, hisz Gesell idézi a svéd közgazdász két legfontosabb könyvét, még ha annak okfejtésével szemben az ő elméletében a szabadpénz megalapozásában a pénzkamat a meghatározó is, a reálkamat ettől függ. A pénzkamat három részből tevődik össze: a kölcsön kockázati prémiumából, a várt inflációhoz kapcsolódó prémiumból és mindenekfölött a pénz mint likvid jószág birtoklásának előnyéért fizetett prémiumból. Az első kettőnek Gesell szerint semmi köze a kamathoz, csupán a harmadiknak: ez az „őskamat”, amely nem áru és pénz cseréjéből vagy kölcsönügyletből származik, hanem a pénz már ismert hatalmából, abból, hogy birtoklása nem jár költséggel, és bármit meg tud szerezni. „A legrövidebb út [...] a termelő és a fogyasztó között s ezért a legtakarékosabb is, a pénz. [...] De ezt a legolcsóbb és legrövidebb utat a pénztulajdonos elzárhatja, és csak akkor szabadítja föl, ha megfizetik azt az előnyt, amelyet a készpénz mint egyenes út a görbe utakkal szemben nyújt [...] Az őskamat tehát levonás [...] [vele] nem fizetünk meg semmi egyebet, mint a tőkések tevékenységét, ami abból áll, hogy a kereskedelem útjába köveket gördítenek.” (336–337. old.)

Mi az útja a pénz hatalomfosztásának? A kamatláb csökkentése vagy az uzsora középkori tilalmának felelevenítése nem ígér megoldást, hiszen attól a pénz hatalma nem szűnik meg, csupán a kincsképzés formái változnak. A kívánt célt, a társadalom átalakítását a pénz „amortizációjának” bevezetésével lehet csak elérni, s ez magával hozza a kamat megszűnését, a gazdasági válságok és a munkanélküliség felszámolását, az általános áringadozások eltűnését, a tőzsde és a spekuláció kikapcsolását, a háborúk gazdasági okainak megszűntét, miközben a szabad verseny és az önérték továbbra is meghatározó mozgatója a gazdaságnak. S természetesen ezzel beköszönt a bőség kora: „A szabadpénz legszebb, felforgató tevékenysége azonban az lesz, hogy a munkanélküliség felszámolása révén, a tárgyi vagyonnak (a reáltőkének) a kamathozamtól függetlenné vált előállítására révén a kamat hamarosan belefullad a tőke bőségébe. Ezáltal a fejedelmek, járadékosok és nincstelenek jelenlegi

méltatlan népkeveréke a földre lesz döngölve, és helyet csinál a szabad és önálló polgárok büszke nemének...” (263. old.) A dolog működését Robinson példája szemlélteti, aki felhalmozott készleteit kamat nélküli kölcsönként bocsátja a szigetére vetődött új hajótörött rendelkezésére, aki ezeket a javakat, melyek máskülönben a tárolás során értéküket vesztenék, az általa létrehozott új termékek formájában fizeti vissza, s így mindketten jól járnak. A modern pénzgazdaságban ez úgy fog történni, hogy létrehoznak egy Birodalmi Pénzhivatalt, amely szabályozza a pénzmennyiséget, és – ameddig a rendszer nem válik világszerte elfogadottá – választ, hogy a belföldi árszínvonalat vagy az átváltási árfolyamot tartsa-e stabilan. A kibocsátott szabadpénz minden címlete htenként elveszti értékének egy ezrelékét, tulajdonosának költségére, aki vagy rendszeresen kiegészíti vásárlóerejét a szükséges felülbélyegzés megvásárlásával, vagy – ami sokkal valószínűbb – igyekszik minél hamarabb megszabadulni az évente 5,2 százalékkal inflálódó bankjegytől.³⁰ A meghirdetett és állandó monetáris feltételrendszer viszonyai között a tranzakciók felgyorsulnak, „mindenki azonnal készpénzzel fizet, törleszti adósságát, és az esetleg még megmaradó pénztöbbletet ugyanazzal a sietséggel takarékpénztárba viszi”. Mivel a takarékpénztárak az eredeti betét összegével tartoznak a betéteseknek, maguk is abban érdekeltek, hogy kihelyezéseikre minél gyorsabban vevőt találjanak, „ha szükséges, akár a kamatláb leszállításával” (252. old.). A levonás nélküli munkahozadék Gesell várakozása szerint a lakosság széles rétegei számára tenné lehetővé, hogy feladja alkalmazotti viszonyát, és magán- vagy szövetkezeti vállalkozási formában önállósuljon.

A FÖLD ÉS A NŐK FELSZABADÍTÁSA

A szabadgazdaság rendszerét Gesell több pillérre kívánta alapozni. A pénz reformja mellett a földreformra, amellyel kapcsolatos elgondolását Henry George és németországi követői (Michael Flürscheim, Adolf Damaschke) elképzeléseire támaszkodva fejtette ki. Damaschkével ellentétben, aki a földmagántulajdont megtartva csupán annak értéknövekedését akarta megadóztatni, Gesell inkább Flürscheimmel értett

egyed, aki a földet kártérítés ellenében államosítani kívánta, hogy aztán szabad árverésen a legtöbbet kínálónak adja haszonbérbe. Amíg a föld magántulajdonban lévő kereskedelmi áru, és spekuláció tárgya, addig nem alakulhat ki harmonikus viszony az emberek és a Föld között. A Föld az egész emberiségé, a szabadföld minden ember egyenlő jogát jelenti, ezért az államok nem támaszthatnak igényt egyetlen földdarabra sem, a határok csupán közigazgatási értelemben maradnak fenn, minden vámhatár eltűnik, a világkereskedelem és a költözés szabadsága teljessé válik. Noha a földreform ezért nélkülözhetetlen előfeltétele a békének – hangoztatta Gesell az első világháború idején tartott előadásában –, a szociális kérdés megoldására egymagában nem elegendő, a pénzreformot nem helyettesítheti. A bérleti díjat Gesell eleinte Henry George fizikokrata ihletésű javaslatát követve az egyetlen adó forrásként kezelte, később azonban a „nőkérdés” megoldását várta tőle, egyfajta anyasági díjként kívánta alkalmazni. Egyfelől a földjáradék szétoztásával, másfelől a tőkekamattól való megszabadulással „minden asszony abba a helyzetbe kerülne, hogy vidéken nevelje fel gyermekeit anélkül, hogy föltétlenül rá lenne utalva a férj pénzbeli hozzájárulására. Gazdasági megfontolások többé nem tennék tönkre az asszonyokat. Minden nemi kérdésben hajlamaik, kívánságaik és ösztöneik szerint dönthetnének. A párválasztásnál a szellemi, a testi, az örökletes adottságokat részesíthetnék előnyben a pénzeszsák helyett. Így jutnának az asszonyok ismét választási joghoz, mégpedig nem a jellegtelen politikai választási joghoz, hanem a nagy fajtanemesítési választójoghoz.” (114. old.)³¹ A befejező mondat szókincse gyanúsán ismerős, s ha innen fejtjük vissza a diskurzust, egyre kétesebb megvilágításba kerülhet Silvio Gesell: nem a náci ideológia egyik előfutárával van-e dolgunk? Hiszen miről is szólt ez az egész: termelő és pénztőke szembeállítása (vö. raffendes és schaffendes Kapital), a kamatrabszolgaság felszámolása, szociáldarwinizmus és fajnemesítés, a nő mint anya... folytassuk? Nos, ez a kérdés ma is vitákat kelt, de mielőtt ezeket ismertetnénk, röviden áttekintjük a Gesell eszméi köré szerveződő mozgalmak pályafutását.

SIKER VAGY MÍTOSZ: SZABADPÉNZ

A GYAKORLATBAN

Gesell első munkatársa és követője, Georg Blumenthal a pénz és a föld reformját összekapcsolta a „természetes rend” fiziokrata koncepciójával, amit az 1909-ben megalapított egyesület névválasztásával is kifejezésre juttatott (Physiokratische Vereinigung). Amikor az egyesület lapja (Der Physiokrat) az első világháború alatt áldozatul esett a német cenzúrának, Gesell visszaköltözött Svájcba, ahol az ottani földreformerek, reformpedagógusok és életreformerek körében talált újabb támogatókra, s velük alapította meg a Svájci Szabadföld-Szabadpénz Szövetséget (Schweizer Freiland-Freigeld-Bund). A müncheni tanácsköztársasági epizód után Gesell a svájci hatóságok nemkívánatos személynek tekintették, ezért ismét Németországban telepedett le, Berlin környékén egy vegetáriánus szövetkezeti közösségben élt 1930-ban bekövetkezett haláláig.

31 □ A Der Aufstieg des Abendlandes (A Nyugat felemelkedése) című előadásában Gesell reményét fejezte ki, hogy a kapitalizmustól testileg, lelkileg és szellemileg megbetegített emberiség egy kiváltságoktól és monopóliumoktól mentes, természetes piaci rendszerben fokozatosan visszanyeri egészségét, és a kultúra új virágkorába lép.

32 □ A kísérlet korabeli leírását lásd Alex von Muralt: Der Wörgler Versuch mit Schwundgeld. Eredetileg a Ständisches Leben c. folyóirat 1933-as évfolyamában jelent meg, újra kiadva: Klaus Schmitt: Silvio Gesell – „Marx” der Anarchisten? Karin Kramer Verlag, Berlin, 1989. 275–288. old. Muralt végkövetkeztetése: a kísérlet bizonyította, hogy „az ilyesfajta pénzteremtés egy kis kör számára rendkívüli körülmények között említésre méltó előnyökkel jár” (288. old.). Ezzel szemben Bierl azt hangsúlyozza, hogy a helyhatóság többletbevétele részben a fedezetként szolgáló pénz 6 százalékos kamatából adódott, a munkajegyterhelő átváltási költség és értékcsökkenés pedig álcázott egységes jövedelemadó. Peter Bierl: Schwundgeld, Menschenzucht und Antisemitismus. 8–9. old. (http://www.rote-ruhr-uni-com/texte/bierl_tauschringe.pdf). Fenntartásai vannak a természetes gazdasági rend mozgalmi történetét feldolgozó Günter Bartschnak is, aki szerint a szabadpénz-kísérletből származó községi bevétel kétezer schilling volt, miközben Wörgl ugyanabban az évben rendkívüli hitelként és munkanélküli támogatásként 12 ezer schillinget kapott a tiroli tartományi kormányzattól. „A betiltás alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a csupán félig si-

került kísérlet mítosszá váljon.”

G. Bartsch: Die NWO-Bewe-

gung Silvio Gesells. Gauke, Lütjenburg, 1994. 87. old.

33 □ Keynes: i. m. 382. old.

34 □ Jéro me Blanc: Free Money for Social Progress. American Journal of Economics and Sociology 57 (1998), 4. szám, 469–483. old.

35 □ Keynes: „Ha tehát a bankjegyeket a bélyegek rendszerével megfosztanánk a likviditás-prémiumuktól, a helyettesít k egész sora lépne a hely kre: bankp nz, látra szól  tartozások, külföldi valuta,  kszer, illetve  ltal ban a nemesf mek  s  gy tov bb.” I. m., uo.

36 □ Bierl: i. m.

37 □ Elmar Altvater: Eine andere Welt mit welchem Geld? In: Wissenschaftlicher Beirat von ATTAC-Deutschland (hg.): Globalisierungskritik und Antisemitismus. Frankfurt, 2004. 24–34. old. Page 8

Németországban a világháborús vereséget követő monetáris összeomlás, az addig példa nélküli hiperinflációs robbanás természetszer leg megnövelte az érdeklődést a „p nzjobb t k”  r nt. Gesell ekkor emelkedett ki közülük, ekkor vált „egy világszerte sok ezer tanítványt számláló kultusz pr f t j v ” (Keynes). Egyes források szerint a húszas évek közepén már 15 ezer követője volt. A heterodox vagy kifejezetten utópikus monetáris elméletek és receptek vonzerejét csak fokozta, hogy a monetáris viszonyok sehog  sem jutottak nyugvópontra, a vesztes országok inflációs  sszeoml sait az aranystandardhoz váló visszatérés súlyos nehézségei követték a győztes országok némelyikében is, majd a New York-i tőzsdekrach 1929 októberében s a kapitalizmus működőképességét sokak szem ben megkérdőjelező 1929–33-as nagy válság bet t zte a hagyományos pénzrendszer hal lt nc t. Gesell számos írásában javasolt a weimari köztársaság egymást gyors ütemben váltó kormányainak alternatív megoldásokat a márka stabilizálására, a jóvátételi terhek alatt megroppan  német gazdaság konszolidálására. 1929-ben egyik barátja és követője megal p totta a W ra (a Ware =  ru és a W hrung = valuta szavakból) cseret rsas got, amely saját lebélyegzett pénzt bocsátott ki és fogadott el (w ra) a birodalmi márka helyettesítőjeként. A pénz kezdetben sikeresnek bizonyult, 1931-ben már

több mint ezer bolt csatlakozott a társasághoz, és hirdette kirakatában, hogy elfogadja a wärát, 1930 őszén pedig egy bajorországi faluban (Schwanenkirchen) wära-hitel segítségével megnyitottak egy korábban bezárt bányát. A birodalmi kormány hiába próbálta bírósági úton betiltatni, ezért végül 1931-ben a Brüning-kormány rendkívüli felhatalmazásával élve a pénzügyminiszter tiltotta meg a birodalmi jegybank kiváltságát sértő tevékenységet.

A leghíresebb kísérletre egy tiroli kisvárosban, Wörglben került sor. 1932-ben a város pénzügyi helyzete tragikus volt, nem tudta törleszteni adósságainak kamatát, a helyi üzemek bezártak, a vasút leépített, a város és környéke 4000 lakójának nagy többsége nem talált munkát. Ebben a helyzetben határozta el a szociáldemokrata polgármester, Michael Unterguggenberger a lebélyegzett pénz bevezetését 1932 júliusában. A városháza „munkajegyeket” bocsátott ki 12 ezer schilling értékben (fedezetül a tartományi kormány rendkívüli kölcsöne szolgált), amelyek havonta névértékük egy százalékát veszítették el (vagyis az éves infláció 12 százalékos volt), a közalkalmazottak bérének egy részét ilyen munkajegyekben fizették, de az adókat is be lehetett velük fizetni. A munkajegy a helyi takarékpénztárban (Raiffeisenkasse) 1 : 1 arányban volt átváltható közönséges schillingre, 2 százalékos kezelési költség mellett. A kísérlet sikeresnek bizonyult, a pénzforgás felgyorsult, a beruházásokkal (csatornázás, síugrósánc építése stb.) a munkaalkalmak száma is növekedésnek indult, és a városka felkeltette az újfajta pénzt látni akaró turisták (közülük a leghíresebb Edouard Daladier volt) figyelmét, akik részben emlékként gyűjtötték a munkajegyet, vagyis eredeti céljával ellentétben, kivonták a forgalomból. Számos más település is érdeklődni kezdett a wörgli példa iránt, de az osztrák jegybank hamarosan beavatkozott, és megtiltotta a helyi pénz kibocsátását.³² Noha a szabadpénz bevezetésének sikertörténeteit cum grano salis kell olvasni – a leírások többnyire Gesell híveitől származnak –, érthetőbbé teszük Keynes óvatosan optimista értékelését: „A javaslat mögött rejlő gondolat egészséges. Valószínűleg lehetne módot találni szerény méretű gyakorlati megvalósítására.”³³ Irving Fisher, akinek egy munkatársa a helyszínre is ellátogatott, meg akarta nyerni a gon-

doltnak az 1932-es amerikai választás demokrata elnökjelöltjét, Franklin D. Rooseveltet, de nem aratott sikert. A kongresszusban is benyújtottak egy javaslatot, amely meghatározott időre felhatalmazta volna a kormányt felbélyegzett pénz kibocsátására, de a javaslat is elbukott. Ennek ellenére az Egyesült Államok több városában és másutt (így például a franciaországi Nizzában vagy a kanadai Albertában) is próbálkoztak hasonlókkal, ezek azonban nem éltek néhány hónapról tovább, nem lépték túl a helyi kereteket, nem váltak a geselli természetes gazdasági rend kiindulópontjává.³⁴ A rendszer működőképességének bizonyításához egyikük sem volt elegendő, hisz ehhez a közönségnek az újfajta pénzbe vetett bizalmán túl az is kellett volna, hogy ne legyen módja az értékét vesztő pénzt más fizetőeszközzel helyettesíteni, amely nemcsak kincsképzőként, de fizetési eszközként is a szabadpénz helyére lép – amint erre már Keynes is rámutatott.³⁵

„KAMATRABSZOLGASÁG” ÉS „STRUKTURÁLIS ANTISZEMITIZMUS”

Hitler hatalomra kerülése után a különböző szabadgazdasági mozgalmakat és csoportokat is betiltották, az egyéni utak pedig szerteágaztak a náci rezsimmel való együttműködéstől (erre alakult meg a Roland-szövetség) az alkalmazkodáson át a passzív rezisztenciáig vagy az emigrációig. Ez is szerepet játszott abban, hogy amikor a kilencvenes években Gesell követői, a „cseretársaságok” létrehozói és a globalizációellenes mozgalmak, mindenekelőtt az ATTAC egymásra találtak, hamarosan elhangzott a marxista vád: Gesell eredendő manchesterizmusa, vagyis a szabad verseny iránti elkötelezettsége és szociáldarwinista meggyőződése olyan „abszurd gazdasági elméletet jelent, amely strukturálisan antiszemita, és amelynek célja egyfajta fajhigiéné és embertenyésztés”.³⁶ Hasonló következtetésre jut Elmar Altvater is: „Csupán kis lépés választja el a »pénz hatalmának« konstatálásától a »nemzetközi bankárok zsidó klikkjének« azonosítását és megrágalmazását. Gesell követői általában óvakodtak megtenni ezt a lépést, de sok fasiszta, aki Gesell követőivel azonos elméleti alapon állt, nagyon szívesen megtette [...] ezért nem véletlen, s nem néhány ember sajnálatos félrelépése volt,

hogy a szabadgazdaság tanának képviselői 1933 után megpróbáltak közös alapot találni a nációkkal.”³⁷ Végül is Gesell koncepciója a versenyt és a természetes kiválasztást természettörvényként kezelte, a földkérdés ábrázolásában benne volt a vér-és-föld típusú interpretációk lehetősége, a kamat ördögi jellege mint a „karvalytőke” következménye, az egyén túlértékelése, a női lét anyaszerepre redukálása stb. pedig további kapcsolódási pontokat kínált. De a radikális baloldali kritika szerint az sem véletlen, hogy több Gesell-követő, aki a náci időkben Hitlert tekintette a szabadgazdaság vezérének, a háború után a szociális piacgazdaság és a monopóliumellenes neoliberalizmus hívéül szegődött. Az elméletnek ahelyett, hogy a pénzt és a nemzetközi pénzpiacokat önálló alakzatokként jelenítene meg, arccal ruházná fel, amit azután az antiszemitizmus gond nélkül használhat ellenségkép gyanánt, e jelenségeket „mindig társadalmi viszonyként kell elemezni a politikai gazdaságtan kritikájának keretében”. Amikor Gesell felróta, hogy Marx pénzelmélete a pénzt és az árut egyenlőnek kezelve „a proletariátus figyelmét teljesen elterelte a pénzről, és a tőzsdei rablókat, spekulánsokat és gazembereket közvetlenül a tulajdon nélküli osztály, a proletariátus védelme alá helyezte” (329. old.), akkor megszemélyesítette a pénz hatalmát, és ez a nyelv régóta a nyílt, manapság pedig a kódolt antiszemitizmus nyelve.

Gottfried Feder, akivel Gesell 1919-ben Münchenben találkozott, s aki a náci mozgalom korai szakaszának meghatározó gazdasági teoretikusa volt, így fogalmazta meg az NSDAP 1920-as programjának 11. pontjában a „kamatrabszolgaság” felszámolásának követelését: „Követeljük a munka és fáradság nélküli jövedelmek felszámolását, a kamatrabszolgaság szétzúzását.” Hitler így írt a Mein Kampfban arról, hogyan hatott rá 1919 júniusában Münchenben Feder előadása a kamatrabszolgaság szétzúzásáról: „azonnal megértettem, hogy itt olyan elméleti igazságról van szó, amelynek hatalmas jelentősége lesz a német nép jövője szempontjából.”³⁸ Feder a náci program hivatalos magyarázatában nem hagyott kétséget antiszemitizmus és kamatellenesség lényegi összefüggése felől: „Mit értünk kamatrabszolgaságon? A népek helyzetét az összszidó pénzarisztokrácia pénz- vagy kamaturalma alatt [...] E kérdés meg-

oldása alapján a zsidókérdés megoldását jelenti.”³⁹ Gesell mai hívei visszautasítják az antiszemitizmus vádját, elismerve, „hogy a pénz és a kamat strukturális hatalmának elégtelen megértése mindig újra ahhoz a hibához vezet, hogy a pénzrendszer kérdését megszemélyesítik, és a zsidókat bûnbakká teszik”.⁴⁰ Mesterükkel kapcsolatban azonban semmiféle alapja nincs ennek a vádnak, hisz Gesell szerint minden embert „fajra, vallásra vagy képzettségre tekintet nélkül” egyenlő jogok illetnek meg a szabadföld birtokosaiként. S noha a természetes gazdasági rend mozgalmából néhányan valóban csatlakoztak a nácihoz, maga Feder „hamis prófétának és rajongónak” tekintette és hevesen bírálta Gesellt.

Megmerítkezvén a XX. század valódi történelmi poklában, térjünk vissza a jelenbe. Miért lehet ezek után ma aktualitás a természetes gazdasági rend eszméje? Azért – mondja Gesell és az ATTAC egyik híve –, mert alternatívát kínál, mert szemben áll a szűkösség és a piacgazdaság egyedül üdvözítőként hirdett vallásával, mert a kamat, a likviditási prémium eltűnésével láthatóvá válhat a rendelkezésre álló tőke tényleges bősége, s elindulhatunk a profitelvű gondolkodás megszüntetése felé. A pénz likviditási terhének bevezetése legyőzheti a pozitív kamat számos mai negatív következményét: „a jólét teljesítménytől független újraelosztását, a növekvő eladósodást, a pénzrendszer instabilitását, és a szükséges környezeti és oktatási beruházások megakadályozását”. A kamat megszűnése a likviditási teher bevezetése révén elengedhetetlen alkotórésze bármely belátható időn belül realiztikus alternatív világgazdasági rendnek.⁴¹

38 □ Idézi Gottfried Feder: Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken. Előszó.

39 □ Uo. Ian Kershaw és Ernst Nolte egyaránt főszereplőnek tekinti Federt Hitler politikai pályájának indulásában. „Az a tény, hogy [...] Hitler Feder érveit használja, majd a Mein Kampfban sem fukarkodik a dicsérrettel, azt bizonyítja, hogy Feder »kamatrabszolgasággal« és kapitalizmussal kapcsolatos elmélete kulcsfontosságú ideológiai felfedezést jelentett Hitler számára, amely lehetővé tette, hogy »tudományos« érvekkel is megerősítse és alátámassza a régóta benne élő előítéleteket.” I. Kershaw: Hitler: 1936–1945: nemezis. Szukits, Szeged, 2004. 137. old.

40 □ Werner Onken: Für eine andere Welt mit anderem Geld?

Előadás az ATTAC nyári akadémiáján Drezdában 2004. augusztus 1-jén. www.geldreform.de

41 □ Ralf Becker válasza Altvaternek: Von einer Ideologie der Knappheit zu einer Realität des Genug für Alle. 2004. www.geldreform.de

42 □ John Maynard Keynes: Economic Possibilities for Our Grandchildren. In: The Collected Writings of J. M. Keynes, ed. by Donald Moggridge. Royal Economic Society, IX. köt. (Essays in Persuasion) Macmillan, London, 1972. 330–331. old.

43 □ Uo.

44 □ Lásd ehhez: Melvin Reder: The Anti-Semitism of Some Eminent Economists. History of Political Economy 33 (2000), 2. szám, 833–856. old.; továbbá a cikk körül kialakult vitát: Ronald Hamowy: A Note on Hayek and Anti-Semitism. History of Political Economy 34 (2002), 1. szám, 255–260. old.; Reder: A Reply to Hamowy's Note on Hayek and Anti-Semitism. I. m. 261–272. old.; E. Roy Weintraub: Prejudice and the History of Economics, valamint William Coleman: Anti-Semitism and Anti-Economics. History of Political Economy 35 (2003), 4. szám, 685–686. old. és 759–777. old. Robert Skidelsky nagy Keynes-életrajzában említi, hogy Max Radin, az University of California professzora levélben cáfolta Keynes állításait: a zsidó teológiában a halhatatlanság eszméje nem játszik fontos szerepet, a zsidókat jogi helyzetük évszázados bizonytalansága sokkal inkább az extravaganciára és a felelőtlen kockázatra ösztönözte. Keynes válaszában elnézést kért, de fenntartotta azt a véleményét, hogy a zsidók „nem csupán véletlenszerű okokból az átlagosnál érdekeltbbnek mutatkoztak az uzsora felhalmozásában”. A levélváltás ideje 1933 ősze. Mindez azonban nem befolyásolta viselkedését zsidó barátaival és tanítványaival szemben, a második világháború kitörése idején pedig fontos szerepe volt az ellenséges idegenként internált német és olasz közigazdászok kiszabadításában.

Robert Skidelsky: John Maynard

Keynes Macmillan, London, 1992. 2. köt., 239. old.

45 □ F. A. Hayek: The Trend of Economic Thinking. Economica 13 (1933. május), 123. old.

46 □ F. A. Hayek: On Being an Economist (1944). In: uo: The Trend of Economic Thinking. The Collected Works of F. A. Hayek. Ed. by W. W. Bartley III. köt. és Stephan Kresge. Routledge, London, 1991. 35. old. Page 10

Ismerôsen cseng? Hogyne, de nem csak a szocializmust megélô vagy 68 kedvenc jelszavára (Legyetek realisták, kívánjátok a lehetetlent!) ma is emlékező

generációknak. Keynes 1930-ban azt írta Unokáink gazdasági lehetőségei című cikkében: ha nem lesznek jelentős háborúk és nagy arányú népességnövekedés, akkor száz év múlva a gazdasági probléma, az elsődleges szükségletek problémája megoldódik, a létért folyó harc nem lesz többé az emberi faj állandó gondja, s akkor visszatérhetünk a vallás és a hagyományos erény legbiztosabb elveihez: „hogya a kapzsiság vétek, hogy az uzsora helytelen és a pénz szerete megvetendő, és hogy azok járnak igazán az erény és a józan bölcsesség útján, akik a legkevésbé törődnek a holnappal.”⁴² Ezt a boldog világot azonban paradox módon éppen a megtakarítás és a belőle származó tökefelhalmozás, a technikai haladás, a profit, a kamatos kamat hatalma fogja elhozni, „s talán nem véletlen, hogy az a faj, amely a legtöbbet tette azért, hogy a halhatatlanság ígéretét vallásaink lényegévé tegye, a kamatos kamat elvéért is nagyon sokat tett, és különösen kedveli az emberi intézmények eme legcélszerűbbikét”.⁴³ (Igen, Keynes sem tudott ellenállni annak, hogy a kamat örvén gentlemanlike ne zsidózzon egy kicsit.)⁴⁴ 2030 boldog világában a gazdasági problémák csupán a specialistákra fognak tartozni, mint a fogkezelés a fogorvosokra, és az emberek a gazdasági kérdés helyett fontosabb és maradandóbb ügyekre fordítják majd a figyelmüket. „Ha a közgazdászoknak sikerül magukat szerény, kompetens szakemberekként felfogni, akik egy szinten vannak a fogorvosokkal, az csodálatos lesz!” Vagy továbbra is Hayeknek higgyünk inkább? Ő így válaszolt Keynes víziójára: „a közgazdaságtan az egymást követő utópikus javaslatok vizsgálatából és cáfolatából született – utópikusan itt olyan javaslatokat értek, amelyek a fennálló rendszer nemkívánatos hatásainak javítását célozzák, teljesen figyelmen kívül hagyva mindazon erőket, amelyek a rendszert működőképesé teszik.”⁴⁵ Ezért a közgazdász szükségképpen elszigetelt és népszerűtlen, hiszen az a dolga, hogy megmutassa, hogyan vezetnek a laikus javaslatok össze nem egyeztethető céljai a következmények összeütközéséhez, mert a közgazdász olyan területet vizsgál, „ahol talán minden másnál jobban megmutatkozik az emberi butaság”.⁴⁶ Még van 25 évünk... □